

Lăcașul de cult din lemn în această parte a Transilvaniei s-a menținut de-a lungul veacurilor, în ciuda condițiilor istorice vitrege pe care a trebuit să le răzbească băștinășii acestor meleaguri și poate de aici și-a tras vigoarea, ceea ce i-a imprimat și cea mai de seamă dintre valori: durata, calitatea de mărturie istorică.

Conscripția lui Bucov, din 1762, deși incompletă, afirmă susținută documentar¹, înscrisă, în perimetrul actual al județului Mureș, un număr important de edificii de cult ortodoxe², dovadă a frecvenței lor reale. Unul din izvoarele atestării acestora, Sematismul jubilar din 1900, lasă să se întrevadă procesul de înlocuire a ctitoriilor mureșene în răstimpul de veac XVIII, ca și în cel următor. Din străbune timpuri mai dăinuiau atunci lăcașul de lemn de la Chinar³ (comuna Sintana de Mureș), municipiul Tîrgu Mureș, edificat în 1479, cel din 1670 al puternicei comunități românești de la Chimitelnicu de Cîmpie⁴, (azi Chimitelnicu, comuna Sînger) și altele din același veac.

Primelor decenii ale secolului nostru li se impută o nesăbuită renunțare la lăcașul de lemn, prin demolarea, dispariția sa firească, sau prin părăsire, fără a i se face o descriere, sau a i se nota și salva sistematic inventarul patrimonial.

Informațiile strînse despre Iernut, Cornești, Lunca, de către At. Popa, și inserate în paginile „Anuarului Comisiei Monumentelor Istorice”⁵, constituie cazuri de excepție a situației amintite.

Imaginea fotografică a lăcașului de lemn de la Coc, apărută încă din 1904 în periodicul maghiar „Műveszet”, și preluată de Ștefan Meteș⁶, este astăzi singura amintire a mănăstirii dispărute de la Pădureni, comuna Cornești. Caracterul întîmplător al veștilor despre unele edificii românești confirmă, fără îndoială, mulțimea celor mistuite în tăcere. În 1712 iulie 20, un exemplar din Antologhionul de Rîmnic, 1705 (astăzi la Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca), este dăruit bisericii din Ripa de Sus (azi Vătava), „să-i poarte de gînd Popa Ursu”. Pomenindu-l pe Popa Ursu, conscripția din 1733 ignora existența certă a acestei construcții românești de cult, menționată abia de conscriptorii lui Bucov⁷. În Biserica romano-catolică de la Sinpaul se află o icoană a Maicii Domnului, din 1699, cu legenda în limba română cu caractere chirilice⁸, rămasă desigur de la biserica românească

de lemn din acest sat, dispărută în prima jumătate a secolului al XX-lea⁹. În colecția muzeală a mănăstirii Toplița (jud. Harghita), s-a regăsit o parte din inscripția din 1755, a renovării lăcașului de lemn al Mănăstirii Doamnei de la Moglănești-Toplița, cu consemnarea autorului catapetesmei, „... zugrav Andrei ot Somfalu”¹⁰. Pentru a realiza această lucrare numitul zugrav pleacă din satul său, din vecinătatea Tîrnăvenilor¹¹, urmînd astfel un drum ce străbate județul. Numai fenomenul cronic al dispariției lăcașurilor de lemn poate explica faptul că rodul ostentelilor acestui zugrav nu s-a mai păstrat în nici o altă așezare, după informațiile de pînă acum.

Cîndva, spre mijlocul secolului nostru, a dispărut și edificiul de cult de la Pogăceaua. Pisania picturii, din 1753, de pe fruntariul său, culeasă la timp, consemnează nu numai ridicarea acestuia pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, dar și prețioasa știre că el continua o ctitorie străbună: „această sfîntă biserică din temelie s-a ridicat de Albești, iar pe urmă s-a întemeiat de popa George, de aceeași viță fiind”¹². Inscripția surprinde și fixează procesul comun al continuității lăcașului străbun din lemn, proces pledat de analiza elementelor constructive și decorative ale exemplarelor păstrate.

Meritoriul studiu „Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei”, elaborat de Eugenia Greceanu¹³, cuprinde, din perimetrul actual al județului Mureș, 36 construcții de acest gen, dintre care 22 declarate monumente de cultură¹⁴, prin H.C.M. nr. 1160/1955, iar celelalte aflate în urma cercetărilor de teren din anii 1962—1965 și propuse protecției legale. Preocuparea continuă pentru cunoașterea și salvarea mărturiilor istorice și artistice ale românilor de peste munți a adăugat ulterior, în lista județului Mureș¹⁵, alte 16 prețioase obiective, menținîndu-se speranța semnalărilor viitoare.

Din punct de vedere tipologic monumentele de lemn din județul Mureș îmbracă forme regăsite pe întreaga arie de formare a poporului nostru. Nu vom insista asupra frecvenței, și în această zonă¹⁶, ca și în restul țării, a planului dreptunghiular cu absida decroșată poligonală¹⁷, și nici asupra regă-

⁹ *Sematism*, Blaj, 1900, p. 314, menționată fără dată, exista în vremea conscripției lui Clain.

¹⁰ Prima parte a inscripției se află în monumentul respectiv. Inscripția a fost considerată dispărută, cf. Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în „Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare”, Ed. tehnică, București, 1969, p. 52.

¹¹ Somfalău, Somfalău, azi Cornești, cf. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, Ed. Academiei, 1967, p. 166.

¹² *Sematism*, Blaj, 1900, p. 472 (în 1753 biserica este pictată de către nepotul și strănepotul ctitorului popa George, ceea ce presupune o perioadă de cel puțin 50 de ani de la înălțarea construcției).

¹³ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 27, 69.

¹⁴ Două monumente din listă, poz. 894 și 2884, Iclandul Mare și respectiv Deaj, nu mai existau în 1962, fuseseră demolate, poate chiar înaintea apariției H.C.M.-ului.

¹⁵ Între timp a dispărut, prin ardere, unul din monumentele de la Oroiu.

¹⁶ Un număr de 17 monumente cu 5 laturi (Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 34—40, la care se adaugă monumentele de la Culpău, Cecălaca, Țiptelnic, Urisiu de Sus, Glodeni) cu excepția unuia singur, Chiheru de Jos, cu 7 laturi.

¹⁷ I. Cristache-Panaite, *Considerații privind tipologia monumentelor istorice de lemn din județul Cluj*, „Revista muzeelor și monumentelor — Monumente istorice și de artă” nr. 2/1980, nota 11.

¹ Ioana Cristache-Panaite, *Importante însemnări de pe cărți vechi bisericesti tipărite la Vlceași în alte părți* (II), în „MO”, XXX, nr. 7—9, 1978, p. 570.

² V. Ciobanu, *Conscripția românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în „An. Inst. Ist. Naț.”, Cluj, III, 1926, p. 630—643.

³ *Sematism*, Blaj, 1900, p. 501.

⁴ *Idem*, p. 379; lăcașul este menționat de Șt. Meteș, în *Istoria bisericii românești din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935, p. 411.

⁵ At. Popa, *Biserici vechi românești din Ardeal*, în „An. Com. Mon. Ist.” Transilvania, 1930—1931, Cluj, 1932, p. 257—279 (Iernut); p. 239—255 (Cornești); *idem*, 1932—1938 (IV), Cluj, 1938, p. 57—78 (Lunca).

⁶ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 152; *idem*, *Istoria bisericii românești...*, p. 411—412.

⁷ I. Cristache-Panaite, *op. cit.*, II, p. 570.

⁸ Văzută în octombrie 1978. Tot aici se mai păstrează o icoană, de tradiție bizantină, din 1740.

Monumentul de la Săcalu de Pădure, cu adăpostul intrării în incintă.

Clopotnița detașată de la Culpin.

Monumentul de la Pănet.

Boltă pe plan poligonal de la Săcalu de Pădure.

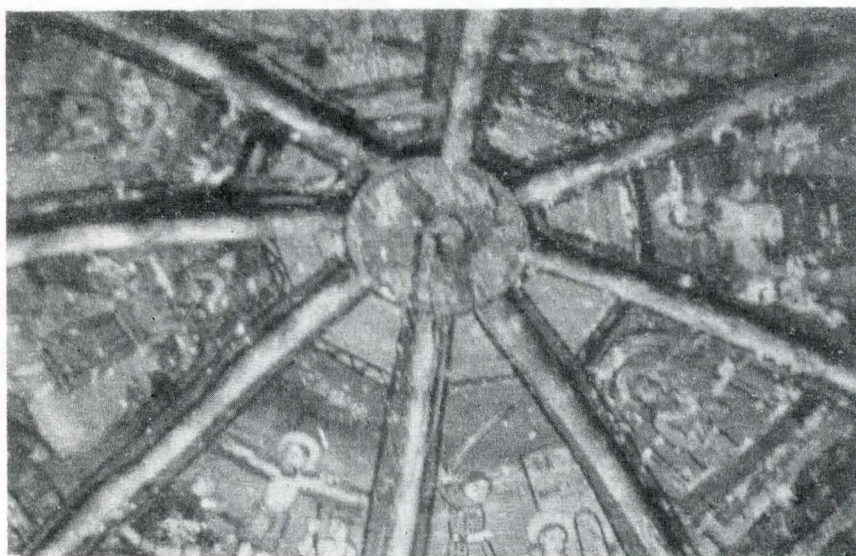
sirii, cu insistență, pe aceeași arie de răspindire a planului unui dreptunghi cu absida nedecroșată¹⁸, ci vom menționa contribuțiile pe care cunoașterea construcțiilor de cult mureșene le aduce în aprofundarea problemelor de tipologie.

¹⁸ Forma de plan grupează 15 monumente din jud. Mureș (dintre care 4 au absida cu 5 laturi).

Săpăturile arheologice din ultima vreme, de la Strei-singeorgiu și Iidia, au confirmat întietatea modelului în lemn al edificiului de cult cu absida pătrată¹⁹, străvechile lăcașuri de la Grindeni și Purcăreni, județul Mureș, adăugându-se dovezilor ce-i atestă răspindirea.

Frecvența, pe întreaga arie de formare a poporului român, a planului dreptunghiular cu absida decroșată poligonală și pronaos poligonal, ca și a înriurilor sale în arhitectura de zid, a fost adesea subliniată²⁰. Prin menționarea monumentului de la Săcalu de Pădure²¹, ca și prin cel de la Finațele Silivașului (jud. Bistrița-Năsăud), strămutat de la Socolul de Cîmpie²² (Mureș), unde se afirmă că păstra o inscripție din 1312, ca și prin evocarea lăcașului de lemn dispărut de la Lunca²³, sporim cunoștințele despre prezența acestei forme de plan²⁴.

Pe teritoriul județului Mureș întâlnim cel mai mare număr de monumente cu absida decroșată semicirculară, și anume la Cuștelnic (monumentul cu hramul Arhanghelul Gavril), la Abuș, Crăciunești — din Nicoleşti și Cerghizel²⁵. Surprinsă

în exemplare izolate și în restul țării la Schișorul-Neamț, Dragomirești (Timiș) sau Bulgari (Sălaj), forma vădește o influență a arhitecturii de zid din epoca romanică.

¹⁹ I. Cristache-Panaît, *op. cit.* notele 33, 34, 35.

²⁰ Idem, notele 26—31.

²¹ Idem, *Monumentul istoric de la Săcalu de Pădure*, în „Îndrumător pastoral”, Alba Iulia, IV, p. 141—144.

²² I. Cristache-Panaît, Arh. Ion Scheletti, *Bisericile de lemn din jud. Bistrița-Năsăud în lumina istoriei*, în „R.M.M.—M.Î.A.” nr. 1 p. 69.

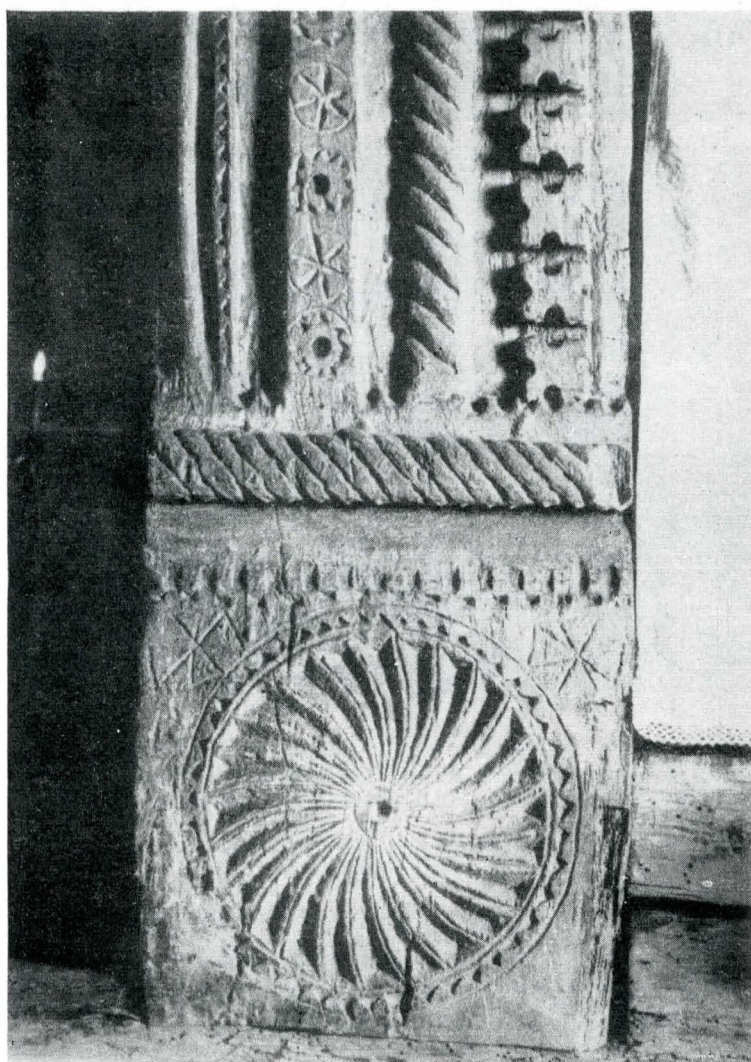
²³ At. Popa, *op. cit.*, IV, Cluj, 1938, p. 60.

²⁴ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 40—41.

²⁵ Tudor Oteteleşanu, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii bisericilor de lemn din Transilvania*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică a DCPCN, 15 iunie 1976.

Console cu rozetă de la Oroiu.

Fragment din ancadramentul intrării în naos la Pănet.

Bisericiile din aşezările vecine, de la Petelea și Mura Mică, îmbină, în dispunerea lor planimetrică, două străvechi forme tipologice²⁶, absida nedecroșată poligonală și pronaos poligonal cu cinci laturi²⁷. Monumentul de la Petelea, construit în 1630, am săpat în bolta naosului, nu este înregistrat în descripția din vremea lui Clain²⁸.

Din vremurile de început, comune întregii arhitecturi de lemn a monumentelor de cult, meșterii mureșeni au păstrat, vreme îndelungată, tradiția clopotnițelor detașate²⁹, fapt căruia i se datorează și construcțiile de acest gen ale bisericilor reformate, ca cele de la Gogan, Ceașul de Cîmpie sau Porumbeni.

Aceeași remarcă, a respectului față de formele constructive ale înaintașilor, o vădește și acoperirea printr-o singură boltă semicilindrică pentru toate încăperile, ca la Culpiu, Troița, Bernadea, sau Țiptelnic, ori prin una comună pronaosului și naosului, ca la Abuș sau Grindeni, pentru a nu aminti decât monumente dintre noile propuneri.

Înoirile meșterilor moldoveni din cel de-al XVIII-lea veac, în arta lemnului, se resimt și în zona Mureșului, mărturie în plus a permanentelor relații dintre provinciile românești: planul trilobat la Reghin; bolți pe plan poligonal la Săcalu de Pădure și Petelea; pridvor pe latura de sud, supraînălțat de clopotniță, la Reghin, Săcalu de Pădure, Răstolița; console decorate cu rozete la Oroiu³⁰.

Pierderile vădite de elemente sculptate, în genere ancadramentele intrărilor, cu prilejul intervențiilor în timp asupra lăcașului de cult, au diminuat cantitatea acestora, ceea ce se păstrează însă îngăduind considerarea înaltei valori artistice a decorului sculptat³¹. Ceea ce merită a sublinia este originea străveche a motivelor decorative, ca și unitatea prezenței lor pe întreaga arie de formare a poporului român. Pentru remarcabila lor realizare amintim ancadramentele de la Sărmășel Gară, din 1692, în care predomină rozeta; pe cel, cu același temei decorativ, de la Pănet, dintre pronaos și naos, și tot de aici, ancadramentul intrării de pe latura sud, dominat de motive geometrice, ca și pe cel de la Răstolița. În cele două ancadramente ale ctitoriei, din 1695—1696, a românilor din Văleni (fost Oaia), vestiții meșteri din Urisiu au săpat, pe lângă frînghie, rozetă, cioplituri în formă de V, un motiv decorativ geometric cu străvechi izvod³², motiv regăsit în împodobirea ancadramentelor de la Purcăreni. Aici, pe portalul dintre pronaos și naos, în peisajul de cioplituri alveolare, din care se realizează și pomul vieții, se conturează un turn-clopotniță. Ancadramentele de la Băița, cu motive geometrice, dar și cu flori stilizate, a căror tulpină își are pornirea de pe un simbol solar, amintesc ancadramentul intrării de la Fînațele Silivașului, ca și rama de fereastră de la Bidiu (Bistrița-Năsăud), datorate aceluiași meșter³³.

Pierderile artistice de la Bernadea, prin modificarea părții de vest, ca și vechimea uitată a monumentului, își află în prima masă a prestolului³⁴, precum și în cea actuală, decorată cu motivul brăduțului³⁵, măsura aprecierii lor, Bernadea nerămîind însă un caz de excepție.

²⁶ Pentru celelalte forme de plan întilnite în jud. Mureș a se vedea Eugenia Greceanu, *op. cit.* p. 55—57 (plan dreptunghiular simplu fără absidă); p. 47—51 (biserici cu unghi în axul absidei); p. 57—59 (plan trilobat).

²⁷ Forme asemănătoare, absida cu patru laturi (unghi în ax) la Dretea, jud. Cluj, din 1672; Strugureni, secolul XVII (Bistrița-Năsăud); Crivina, 1677 (jud. Timiș); absida cu trei laturi la Bretea Mureșeană, 1650, Timișoara, 1660 (Hunedoara).

²⁸ *Sematism*, Blaj, 1900 p. 496 (se dă ca an de construcție 1832, este de fapt data înscrisă pe ușa adăugată de pe vest, nu se menționează cel puțin data de 1821 care marchează refacerea bolților).

²⁹ Situație semnalată și în Moldova, cf. I. Cristache-Panaît și Titu Elian, *Bisericiile de lemn din Moldova*, nr. 2, 1972, p. 49.

³⁰ Influență moldovenească regăsită și la Sîntpetru Almașului (Sălaj), Leurda (Cluj).

³¹ Eugenia Greceanu, *op. cit.* p. 66—69.

³² Face parte din decorul unor figurine antropomorfe din neoliticul mijlociu, după cum se constată din pl. 44 b. din *Catalogul selectiv al colecțiilor de arheologie al Muzeului Brăilei*, 1976, autori N. Harțușche, Fl. Anastasiu.

³³ Bogatul motiv decorativ de la Săcalu de Pădure a fost analizat în articolul citat al I. Cristache-Panaît.

³⁴ Acum se află în naos. De formă poligonală, parțial modificată pentru a se alinia peretelui, masa este decorată cu frînghie și alveole.

³⁵ Pentru motivele decorative a se vedea I. Cristache-Panaît, *Decorația sculptată a monumentelor istorice din Jud. Cluj*, „R.M.M.—M.I.A.”, 1980, p. 44—46.

Detalii de ancadrament de la Oroiu.

În viața satelor mureșene, decorul pictat, atît ca podoaabă, cît și ca formă de transmitere a gîndurilor și năzuințelor, a jucat un rol important. Mărturiile istorice conturează împrejurările și factorii dezvoltării fenomenului artistic, atestă implicația, în înflorirea acestor manifestări artistice, a zugravilor de la sudul munților, a celor moldoveni, a zugravilor ardeleni formați pe șantierul muntene sau în jurul ctitoriiilor voievodale de la Făgăraș sau Scheii-Brașovului și surprind înșăși nașterea școlilor locale de pictură³⁶.

Nume de zugravi, dovezi de hărnicie și talent, au sporit, cu fiecare obiectiv cercetat, cunoștințele deja acumulate³⁷. Prezența lui Comaniu zugrav la Țiptelnic³⁸; semnalarea lui Ioan zugravul Sin Gheorghe la Troița³⁹, și trecerea numelui său în lista de zugravi, creațiile artistice ale lui Popovici Teodor zugravul, de la Urîsiu de Jos și de Sus⁴⁰; prezența lui Popa Gheorghe din Șerbeni la Chiheru de Jos⁴¹; precum și decorul pictat la Bernadea, executat în 1857 de „Șarlea Ștefan și Matei amîndoi frați născuți în Feisa“, constituie o parte dintre acestea.

Atmosfera spirituală din jurul monumentului de cult este evocată și prin puterea atestărilor documentare care vorbesc despre dorința de carte românească, de truditorii răspîndirii

³⁶ At. Popa, *Biserici vechi românești din Ardeal*, în „An. Com. Mon. ist“. Transilvania, 1930—1931, Cluj, p. 260—279; Marius Porumb, Nicolae Sabău, *Vechi inscripții românești din jud. Mureș* (sec. XV—XVIII) în „Mariusia“, VIII. Tg. Mureș, p. 115; *Sematism*, Blaj, 1900 p. 471—472, 476; St. Meș *Mănăstirile românești*, p. 80.

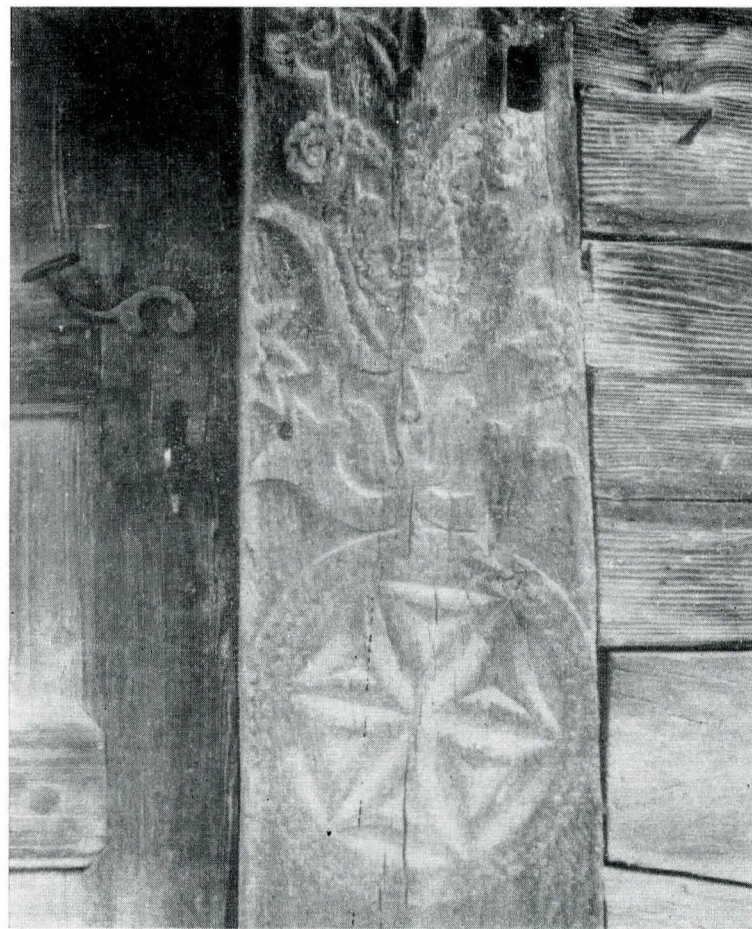
³⁷ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 65.

³⁸ Prin cele două remarcabile icoane de factură bizantină.

³⁹ Semnat pe icoana cu reprezentarea lui Isus Hristos. Merită să semnalăm de aici și icoanele pictate, pe ambele părți, una din secolul al XVII-lea, cealaltă din secolul următor.

⁴⁰ Delimitarea muncii acestuia de adăugirile, de la mijlocul secolului al XIX-lea, ale lui popa Gheorghe din Șerbeni.

⁴¹ Icoana Sf. Nicolae, „1829 p(opa) Ghiorghe din Șerb(en)i ca și zugrav“.

Săcalu de Pădure, detaliul ancadramentului ce marchează accesul în pridvor, pe latura de sud.

ei, ca „Ion lui Paș Gavril ot selo Boziaș“, sau „Toma a lui Ionașe, ce aduceau cărțile, la începutul secolului al XVIII-lea“... *din Țara Românească din vestitul oraș anume București*⁴², de importantul număr al tipăriturilor păstrate încă în așezările mureșene⁴³ și folosirea lor în școală; despre nume de dascăli, legături de cărți, și alcătuitoari de manuscrise, despre o participare conștientă și colectivă a „tot satu îndemnătoriu“⁴⁴, la menținerea conștiinței de neam, la pregătirea unității politice românești.

În numele acestei istorii, monumentele de lemn de la Văleni (fost Oaia), Bernadea, Deag (Sfinții Arhangheli), Sărmaș și altele, trebuie restaurate, este îndatorirea noastră față de memoria ctitorilor de sub glie, dar și datorita noastră față de generațiile viitoare cărora trebuie să le transmitem moștenirea înaintașilor.

⁴² I. Cristache-Panaît, *Însemnări de pe cărți vechi tipărite la Vileca și în alte părți*, în „MO“, XXX, 1—3, 1978, p. 57.

⁴³ Amintim cele 8 exemplare din tipăriturile de la sudul munților (București, Rîmnic, Buzău), de la monumentul Sfinții Arhangheli din Deag.

⁴⁴ Cum menționează inscripția, din 1695, ctitorirea lăcașului din Văleni (fost Oaia).

Cliseele imaginilor fotografice se află în Fototeca D.E.P.C.N.

SUMMARY

The historical conditions of the Romanian population living in this part of Transylvania, in the past, led to the building of wooden cult monuments, and this is also the source of the most important values nowadays, i.e. the documentary testimonies, the long-standing and permanence.

During the first half of the 20th century, numerous wooden buildings of the kind vanished, some of them being ancient indeed (15th—18th cent.); this process is most regrettable particularly because the overwhelming majority of those monuments had not been mentioned in any bibliography, in spite of their value in point of art.

The analysis, as a whole of the group of the wooden monuments which have been preserved in the county of Mureș makes it precise the place they deserve in the history of the arts in our country.

Contributing to the deepening of the problems of typology of the wooden monuments to be found in the county of Mureș, under new aspects, in the whole area where our people had come into being, these monuments emphasize also the great truth of the Romanian unity.

When taking into account the carved ornaments which show a high level of art, we reach the same conclusion.

Painting too played a significant role in the ornamentation of those homes, this fact appearing more and more undeniable when studying each object of the kind.

As real documents of history and art, the wooden monuments in the county of Mureș must permanently and thoroughly be protected and preserved.